

СТАТИИ - ПРИЛОЗИ

д-р Александар ТРАЈАНОВСКИ

МАКЕДОНИЈА И МАКЕДОНСКАТА РЕВОЛУЦИОНЕРНА ОРГАНИЗАЦИЈА (1890-1904) СПОРЕД ДИПЛОМАТСКА ДОКУМЕНТАЦИЈА ОД РУСКА ПРОВИНИЕНЦИЈА

Вовед

Во овој краток прилог, а по повод 100-годишнината од основањето на ВМРО во 1893 година и 90 години од избувнувањето на Илинденското востание во Македонија (1903), се има за основна цел да се прикаже ставот на руската дипломатија и на одделните руски дипломатски претставници спрема македонското прашање, а главно спрема македонското националноослободително движење кон крајот на XIX и почетокот на XX век. Всушност, акцент ќе се стави на односот на руската дипломатија спрема Македонската револуционерна организација (МРО) во предилинденскиот, илинденскиот и поилинденскиот период од историјата на македонскиот народ, иако во документите Организацијата мошне ретко се спомнува под своето уставно име.

Селектираните документи за овој прилог се црпени од архивот на Министерството за надворешни работи на Русија во Москва, кои потекнуваат од руските дипломатски претставници во Македонија: руските конзулати во Солун, Битола и Скопје, а делумно и од руските агентства во Серес, Јанина и Призрен. Еден мал број на документи се извлечени од руските дипломатски претставници во балканските земји: Бугарија, Србија, Грција, Црна Гора и Турција, како и од поважните дипломатски центри на руската дипломатија во европските градови: Лондон, Париз, Рим, Ватикан, Берлин, Виена и тн.

**Македонското прашање, македонското
националноослободително движење и Македонската
револуционерна организација во руски дипломатски извештаи
во предилинденскиот период**

Сакајќи да даде свој придонес за решавањето на македонското прашање (национално и црковно), рускиот дипломатски претставник во Цариград - Александар Иванович Нелудов во мај 1890 година¹ го дал следново свое становиште: "Да се означи припадноста на Македонските Словени како бугарска или српска народност во многу места е речиси невозможно. Тие се нешто средно меѓу едните и другите"². За истата проблематика се осврнал и рускиот министер за надворешни работи Неклудов. Во неговото писмо до баронот Розал од 30 декември 1896 година тој ќе подвлече: "Словенското население во Македонија не може да се смета за српско, ниту за бугарско. Воопшто сите етнографски, лингвистички и црковни препреки спрема Македонија никогаш не се одликувале ни со сериозност, ниту со искреност. Судрените по тоа прашање земји се раководеле многу повеќе од политичко-географските причини. На Грците им е нужна речиси цела Македонија, за зачувување на територијалните врски меѓу Елада и Константинопол: на Србите им е нужен излез кон Солунскиот Залив, на Бугарите исто така излез кон отворено море и за зголемување на Бугарија до степен на првостепена држава на Балканот"³.

Познатиот руски конзул во Битола - Александар Аркадиевич Ростковски (1895-1903) за истата 1896 година подвлекува дека во Македонија тој не гледа Бугари, а побугарени Македонци, кои главно се наоѓаат под јурисдикцијата на Бугарската егзархија. Ако се отстрани Бугарската црква, ќе се нанесе смртен удар на сонот на Бугарија за создавање на Голема или Сан-Стефанска Бугарија. Поаѓајќи од ова свое становиште понатаму Ростковски истакнува дека ако се отстрани бугарската и српската пропаганда во Македонија, тогаш сосема јасно станувала желбата на Македонците да го побараат својот спас во идејата "Македонија на Македонците". Во таа смисла Ростковски ја разработил идејата на Македонците за "*Самостојно славјано-македонско кнежевство*", кое би се простирало и во границите на Албанија и кое со својата појава ќе го уништи секој повод кон раздор меѓу Србија и Бугарија⁴.

¹ Во 1895 година тој е руски конзул во Битола.

² Архив внешней политики России (АВПР) - Москва, Фонд: Славянский стол 1890-1891, Дело 3824, с. 10-13.

³ Истото, Фонд: Политархив (ПА), Дело 2617, с. 7-8, 12.

⁴ Истото, Дело 560, с. 74; Дело 557, с. 75.

Во врска со српските и бугарските претензии кон Македонија, рускиот дипломатски претставник во Скопје Т. Лисевич се навраќа на еден револуционерен потфат кој што се случил во Скопје во истата 1896 година. Станува збор за истакнувањето на едно револуционерно знаме на Скопското Кале, покрај турската касарна во непосредна близина на античкиот аквадукт. Знамето скришум било истакнато во летото на 1896 година. Во врска со тоа Лисевич го известил рускиот амбасадор во Цариград грофот Дмитриј Алексеевич: "...Имам чест да дознам дека натписот на *македонски јазик* што се наоѓаше на знамето го содржи следниов текст: Ваше (следуваат непристојни зборови) Величество! Досега Вие не ни дадовте никакви права. Вие мислите дека рајата нема татко, но таа го има. Ние Ви го праќаме овој крст и чекаме одговор. Крстот го донесе овде несрекен човек - Македонец, кој нема ни татко, ни мајка, но има 12 илјади храбри браќа. Впрочем тој има и татко со 12 илјади синови. Ние чекаме одговор, инаку сме готови да ја запалиме цела Македонија. Ние, Султане, испративме кај тебе човек (се смета на бугарскиот кнез), но ти и нему ништо не му даде за нас. Меѓутоа, сепак, до 30 мај ние бараме одговор, инаку ќе ја запалиме Македонија"⁵.

Очигледно дека тука станува збор за врховистичка закана, во која акција поттикнувачите се повикуваат на бугарска помош.

Во врска со Македонското прашање во 1898 година се искажал и рускиот дипломатски претставник во Битола - Николај Александрович Иларионов⁶. Според него словенското население во Македонија, само по силата на пропагандите и нивните огромни материјални средства, формално се изјаснувало како српско или бугарско⁷.

Веќе спомнатиов Ростковски, руски вице-конзул во Битола во 1902 година уверливо пишува дека не станува збор за Бугари или Срби во Македонија, а за Македонски Словени, кои само под притисок на српската или на бугарската пропаганда ги принудиле да се определат кон едните или кон другите, во зависност од јачината на нивното влијание⁸.

Непосредно пред избувнувањето на Илинденското востание во Македонија, руските дипломати известуваат за раздвиженост на револуционерните чети, кои тие најчесто ги именуваат погрешно и погрдно како банди. Така рускиот вице-конзул во Битола спомнатиов Ростковски, го информирал рускиот амбасадор во Цариград - Иван Алексеевич

⁵ Истото, Опис 482, Дело 1468, 1896 година, с. 35-37.

⁶ Руски конзул во Битола од 1874 до 1876 и повторно од 1898 до 1902 година

⁷ АВПР, Фонд: Дипломатическое агентство и вице-консулство во София, Дело 606, с. 32-34.

⁸ Истото, ПА, Дело 561, с. 64-65.

Зиновјев, дека во селото Запрчани во Прилепската каза,⁹ се сретнале две банди, едната под раководство на Ацев¹⁰, а другата под раководство на Оклев¹¹, кои заедно броеле околу 30 души". Спомнативе "банди" во документот веќе малку подолу се именуваат како востаници. Во дипломатскиот извештај се пишува за судири меѓу востаниците и муслиманите во прилепското село Десово. При тоа, за да ги ослободат своите соборци-востаници во соседното село Запрчани, опкружени од муслиманите од село Десово, востаниците фрлиле две бомби наполнети со динамит, со што ја постигнале саканата цел - да го предизвикаат турскиот моментален страв и паника, за да успешно ги ослободат опкружените востаници во селото Запрчани.

Во извештајот потоа се соопштува за *омасовување на револуционерните чети*, за нивните подготовки за *скорешно востание во Македонија*, кое непременно *ќе добиело помош од Русија* и друго. Во врска со тоа во извештајот е подвлечено: "Треба да се забележи дека бројот на бандите се зголемува, бидејќи комитетите вложуваат доста усилби да го убедат населението дека востание се подготвува по наредба на Русија"¹².

Во врска со овие револуционерни движења во Прилепско, како непосреден водач на четите на Македонската револуционерна организација во овој реон се спомнува контроверзниот Борис Сарафов. Во таа смисла, во еден документ на еден руски дипломат од почетокот на април 1903 година стои: "Според тајните податоци, со кои јас располагаам, Сарафов облечен во офицерска униформа, со банда од 20 души ги обиколил селата на Прилепската, Битолската, Леринската и Костурската каза, при што имал средба со сите банди што се наоѓале овде и кои, со исклучок на две банди (Коте¹³ и Арсов¹⁴) го назначиле за свој главен началник наместо убиениот Давидов¹⁵.

Сарафов им наредил на селаните да продолжат со собирање на оружје со цел да кренат востание на првиот негов повик. Меѓутоа, кога

⁹ Во извештајот погрешно стои Битолска каза.

¹⁰ Петар Ацев (1878-1939).

¹¹ Христо Оклев од Прилеп.

¹² АВПР, Фонд 213, Консулство в Битоли, 1863-1916 гг., Опис 536, Дело 14, л. 136-137, (Битола, 12 април 1903, бр. 91).

¹³ Тука се смета на Коте Христов, роден во село Руља, Костурско. Тој од ајдутин прераснува во војвода на чета во Костурско на Македонската револуционерна организација. Подоцна, меѓутоа, подлегнал на измамите и на подкупот на костурскиот митрополит Германос Каравангелис, кој го наименувал за андартски војвода. Така Коте Христов станал народен предавник. Животот го завршува на бесилка на Ат-пазар во Битола, петнаесет дена по смртта на Александар Турунцов.

¹⁴ Во овој случај станува збор за Славејко Арсов (1898-1904).

¹⁵ Бугарски офицер - Тома Давидов.

тоа ќе биде не кажа, уверувајќи ги селаните дека сето тоа е правено по наредба на Русија. Членовите на комитетите се трудат да ги спречат селаните да доаѓаат кај мене, плашејќи се јас да не ја разоткријам лагата, а потајно ги испраќаат во Австрискиот конзулат со кој *Комитетот* одржува мошне активни и другарски односи. Заедно со *комитетите* дејствуваат и сите бугарски весници, со исклучок, се разбира, на официјалните".

Значи, поради стравот од рускиот конзул да не ги предаде востаниците, понатаму во извештајот се наведува дека се барало од "револуционерните комитети да ме прогласат за предавник на Светото дело".

Оттаму симпатиите на "овдешните комитети" спрема австроунгарскиот конзул во Битола биле поголеми од оние спрема рускиот конзул во истиот град. Во таа смисла на крајот на документот е заклучено: *"Овдешниот комитет од своја страна не ги крие симпатиите спрема австрискиот конзул, со кого, како ме уверуваат тие, водат некакви преговори за покровителството од страна на Австрија, да не се дозволи поделба на Македонија меѓу Србија, Грција и Бугарија, а зашто, наводно, мечтае Русија. Мене ме уверуваат дека, наводно, мојот австриски колега мошне внимателно се распрашувал како би се однесувало населението кон привремената окупација над Македонија"*¹⁶.

Воопшто во руските дипломатски извештаи во врска со македонското националноослободително движење и поспецијално со Македонската револуционерна организација, посебно внимание се обрнувало на дејноста на Врховниот македонски комитет во Софија, отколку на Централниот комитет (ЦК) на Тајната македонско-одринска револуционерна организација (ТМОРО) со седиште во Солун, кој сосема поскупо се спомнува¹⁷. Во таа смисла го истакнавме пишувањето за ЦК на ТМОРО од страна на рускиот конзул во Белград - Николај Валеријевич Чариков и на рускиот конзул во Солун - Николај Карлович Гирс¹⁸.

Според рускиот, пак, конзул во Битола, спомнатиов Ростковски најзначаен бил *Македонскиот комитет во Солун*. Понатаму, според него "центарот на револуционерното Македонско движење се наоѓа надвор од Бугарија"¹⁹.

¹⁶ АВПР, Фонд 213-Консулство в Битоли, 1863-1916 гг., Опис 536, Дело 14, л. 136-137, (Битола, 12 април 1903, бр. 91).

¹⁷ Истото, ПА, Опис 482, Дело 2614, (15/27 Јулија 1895 год, бр.88), л.17-21.

¹⁸ Истото, Дело 2633, (1 марта 1903 года), бр. 36, 74, 111 и 113, л. 1-5 и (12 марта 1903 года), бр. 19, 13, л. 37-39.

¹⁹ Истото, л. 68-69.

Македонската револуционерна организација во руските дипломатски извештаи за време на Илинденското востание

Според руските официјални дипломатски извештаи "без оглед на наредбите на Централниот комитет на состанокот во Софија, да се причека со востанието до окончувањето на жетвата, *Месниот битолски комитет* решил да дејствува одеднаш, без одлагање"²⁰. Во таа смисла, рускиот конзул во Битола спомнатиот Ростковски му пишува на рускиот амбасадор во Цариград Зиновјев дека *востанието во Македонија било објавено на 20 јули 1903 година* (ст. стил). Востанието го објавил Главниот штаб на Македонската револуционерна организација за Битолскиот револуционерен округ. Печатот на Штабот носел назив: "Македонски, револуционен комитет Пелистер" со додавката: "Свобода или смрт". Во истото време Ростковски соопштува дека "*Револуционерниот комитет во Битолскиот санџак располагал со 2500 востаници*"²¹.

Во повеќето документи се истакнува дека востанието започнало ноќта на 20 наспроти 21 јули (ст. стил), односно на 2 наспроти 3 август 1903 година (н.стил). Востанието започнало истовремено во повеќе кази на Битолскиот вилает: Охридската, Кичевската, Крушевската, Прилепската, Битолската, Леринската, Костурската и Преспанско-ресенската каза. Потоа следат опширни информирања за борбите и успехот на востаниците во спомнатите и други кази. Во овие кази делувале "банди", односно востаници од 500 до 1000, што порано не се практикувало толку голема масовност на четници. Главнината на востаниците се регрутирале од селскиот елемент, независно што тој послабо знаел да се служи со оружје.

Од сите спомнати кази во Битолскиот вилает востаниците најголем успех постигнале во Костурската каза. Во таа смисла, на едно место е истакнато: "До 20-ти јули се наоѓаше постојано засебен аскер од 100 до 150 души во селата: Загоричани, Вишени, Кономлади, Поздивиште, Габреш, Руља, Д'мбени, Косинец, Нестрам и Кондораби, за да ги следат дотогашните чети, кои што го поддржуваа *Револуционерниот комитет*. Вишенскиот аскер беше нападат од раководителите

²⁰ Истото, Дело 1475, л. 321-324.

²¹ АВПР, Фонд бр. 213 - Консулство в Битоли 1863-1915 гг., Опис бр. 536, Дело бр. 14, 16, 19 и 25, I 1903, л. 24-26.

В. Чакаларов²² и П. Кљашев²³ заедно со селските началници. Во составот на спомнатите војводи или началници имаше околу 350 души востаници...". Тука покрај спомнатите војводи, или како меѓу другото ги регистрира руската документација како началници на "Революционерниот комитет" на Македонската револуционерна организација се спомнуваат уште и: Манол Розов,²⁴ Иван Попов,²⁵ Михаил Николов,²⁶ Марко Кочовски,²⁷ Стерјо Стерјовски,²⁸ Христо Андреев, Митре Панџаров,²⁹ Ѓорѓи Поп Христов,³⁰ Васил Какалев и други. Во документацијата се спомнуваат борбите во Костурско и Леринско и тоа кај: Клисуре, Суровичево, Прекопана, Шестеево, Д'мбени, Невеска, Псодери, Арменско, Церешница и на други места. Мошне специфична и несекојдневна борба се водела на 28 јули 1903 година (ст. стил), односно на 10 август (нов стил) и.г. за заземањето и за егзекуцијата над населението во градот Биглишта, населен главно со Албанци и Турци - торбеши, т.е. исламизирани Македонци. Дотогаш жителите од Биглишта се служеле со чести грабежи и насилија во околните костурски, лерински и преспански села. Поради тоа, месните војводи Лазар Поп Трајков,³¹ Васил Чакаларов,

²² Васил Чакаларов (1874-1913) е роден во селото Смрдеш, Костурско. Војводата Чакаларов особено се истакнал во снабдувањето на Македонската организација во Костурско со оружје и муниција. Командувал со чета при заземањето на Клисура и Невеска за време на Илинденското востание. Неговиот револуционерен опсег, покрај Костурско, го опфаќало, Леринско, Преспанско, Кајларско, Мариовско, Мегленско и други реони. За време на Втората балканска војна загинал во судир со грчките војски во 1913 година до селото Белкамен, Леринско.

²³ Војводата Пандо Кљашев е роден во истото костурско село во 1882 година. Неговиот револуционерен опсег освен Костурско, се шири во Леринско, а особено во Преспанско. Зел активно учество во Илинденското востание. Храбро загинал во битката со аскерот во 1907 година во костурското село Дреновени.

²⁴ Манол Розов (1878-1903) е роден во костурското село Бобишта. Храбро загинал во борбата со турскиот аскер во септември 1903 година на врвот "Сокол" кај Пожарско на Ниџе Планина, пеејќи ја патриотската и револуционерна песна "Убава си мајко Горе".

²⁵ Иван Попов (1871-1921) е роден во селото Лески, Неврокопско. По настојување на апостолот на македонското националноослободително движење Гоце Делчев (1870-1903) е назначен за костурски војвода. Трагично го завршил животот во Софија во 1921 година.

²⁶ Михаил - Мишо Николов (1876-1939) е роден во костурското село Бобишта. Тој бил организатор на првата костурска чета на Македонската револуционерна организација. Умира од тешка болест во Варна во 1939 година.

²⁷ АВПР, Фонд бр.213 - Кожуљство в Битоли..., Опис бр. 536, Дело бр. 14, с. 316.

²⁸ И Стерјо Стерјовски (1876-1905) е роден во познатото костурско село Смрдеш. Животиот пат го завршува во борбите со аскерот кај костурското село Граче.

²⁹ Димитар (Митре) Панџаров (?-1907) е познат и под прекарот Влаот или Влашето, иако според најновото искажување на неговите потомци потекнува од македонско потекло. (Види поопширно кај: Фани Буџкова-Маринова, Митре Панџаров - костурски војвода, Скопје, 1994, 30).

³⁰ Спомнатив војвода (1876-1962) е роден во битолското село Крстар.

³¹ Лазар Поп Трајков (1870-1903) е еден од најпознатите костурски револуционери и војводи, херојот и поетот којшто ги доживеал и прикажал борбите на "Локвата" и "Вињари". По порачка на костурскиот митрополит Г. Каравангелис трагично завршил. Имено народниот предавник Коте Христо од с. Руѓа за 50 турски лири му ја пресекол главата во 1903 година по завршувањето на Илинденското востание.

Иван Попов, Митре Панцаров, Стерјо Стерјовски и Васил Какалев со околу 800 востаници "требало задолжително да удрат на Биглишта, за да ја почувствуваат и тие силата на **Организацијата**", за да не сметаат повеќе на плачкања.³²

Илинденското востание во Скопскиот санџак започнало со сечење на телефонско-телеграфските комуникации. Покрај тоа, тие денови администрацијата на железницата добила писмо од *Месниот револуционерен комитет* со молба за прекинување на движењето на возовите, во кое се предвидува дека во спротивен случај *Комитетот* ќе биде принуден со сила да го запре нивното движење. Тоа се превзело со цел да не настрадаат случајно невините патници во моментот на објавувањето на востанието, зашто се очекувало и извесни терористички акции на железницата. Во таа смисла, рускиот конзул во Скопје Белјаев го известува рускиот амбасадор во Цариград дека на 2 август 1903 година (по нов стил) вечерта во 21 часот од Скопје за Велес бил испратен за таа цел специјален воз во кого бил сместен аскер со два баталјони. При тоа, кај железничката станица Зелениково, возот бил присилно задржан. Биле убиени тројца турски стражари, четворица ранети, а телефонско-телеграфските жици биле исечени. На пругата кај Зелениково била извршена диверзија со динамит. Истото се повторило и кај Велес³³.

По два дена турските власти испратиле нова воена експедиција. Во овој случај биле извршени невидени масакрирања од страна на фанатизираниите муслимански сили над невиното македонско население кое се наоѓало на работа на своите посеви. Муслиманскиот фанатизам дошол повторно до израз во селото Козле, на 2 часа растојание од Зелениково, каде што се движеле востаниците што ги предводел војводата Никола Пушкар³⁴. При тоа биле изложени на жестока егзекуција петмина месни жители, коишто не сакале да ги поткажат сокриените востаници³⁵.

Воопшто според официјалната руска документација се согледува дека тие денови "Комитетот на Скопскиот санџак не мирувал". Во таа смисла, "една банда" од околу 40 луѓе под раководството на спомнатиов Н.Пушкар³⁴ веќе активно дејствувала во Скопската област. Наскоро кон нив се приклучиле повеќемина млади скопјани. Тоа се согледува

³² АВПР, Фонд бр. 213 - Консулство в Битоли..., Дело бр. 14 (27 септември 1903 года), бр. 230, л. 212-322 и 323-326.

³³ Истото, ПА 1903 года, Дело бр. 1475, л. 334.

³⁴ Пушкар (1874-1943) е Бугарин, професор во Скопската егзархиска гимназија и раководител на Скопскиот револуционерен округ. Тој бил приврзаник на Македонската револуционерна организација и добар познавач на македонските состојби.

³⁵ АВПР, ПА, Опис 482, 1903 года, Дело 1475, л. 335-0336.

од нивното илегално напуштање на градот, кога наеднаш 40 до 120 луѓе ги снемало од Скопје.

"Друга банда од околу 100 луѓе била сконцентрирана во околината на Кратово. Во четата видна била дејноста на некој си Мирасчиев,³⁶ кој учествувал во убивањето на еден богат Турчин во Веница, во Кочанската каза. Мирасчиев бил за тоа испратен во Мала Азија, потоа бил помилуван и до скоро живеел во Бугарија"³⁷.

Понатаму во документот е истакнато дека третата чета на територијата на Косовскиот (Скопскиот) вилает делувала по Малешевските Планини меѓу Радовиш и Струмица. Неа ја предводел Христо Чернопеев, кој се истакнал во пленувањето на американската мисионерка Мис Елен Стон. Оваа чета која броела над 200 востаници планирала да го грабне главниот инспектор при Европска Турција - Хилми-паша, кој откако дознал за намерата, го прекинал патувањето низ Скопскиот санџак и се склонил во градот Скопје³⁸.

Во руските дипломатски извештаи, барем до тие што до овој момент дојдовме во допир, се прави краток опис за текот на Илинденското востание и на територијата на Солунскиот вилает. Во таа смисла, во еден официјален руски документ се истакнува дека и овој вилает бил преполн со "банди", т.е. со востаници, кои се почесто дејствувале во одделни области на вилаетот. Така една "банда" од околу 1000 луѓе во околината на Ениџе-Вардар им забранила на селаните да го собираат повеќе житото на беговите и на агите³⁹.

Македонската револуционерна организација во руските дипломатски извештаи во поилинденскиот период

Руските дипломатски извештаи во поилинденскиот период даваат изобилство на автентични сведоштва на направените бројни злосторства, кражби, силувања, запалување на села, куќи, цркви, манастири, училишта, дури и фрлање во оган на живи луѓе, најчесто деца, извршени од турскиот аскер и башибозук. Во повеќето документи во специјалните табеларни прегледи и показатели автентично се прикажани нанесените повеќето човечки и материјални штети, предизвикани како последица на муслиманскиот верски фанатизам и осветољубивост. Во таа смисла,

³⁶ Станува збор за познатиот македонски револуционер Димитар Мирасчиев (1876-1933)

³⁷ АВПР, Опис 482, 1903 года, Дело 1475, л. 321-324. (Станува збор за копија од извештајот на конзулот во Скопје на надворешниот советник Велјаев до Г. руски императорски и ополномоштен амбасадор во Цариград од 26 јули 1903 година, бр. 303).

³⁸ Истото.

³⁹ Истото.

најмногу страдало воздигнатото на востание население во Македонија, кое имало соработка или некаков контакт со востаниците. Покрај одмаздите обично се собирало оружјето од народот, се затворале или на лице место се убивале сите личности кои сокривале или соработувале со одделен востаник, кои обично во изворите се именуваат како: "четник", "комита", "комитација", "бандит" и слично. Новина во овие турски масакрирања е покрај учеството на турскиот аскер и башибозук уште и на турските резервисти "редифите" или воените обврзници, како и на специјалната турска војска "илјаве" или специјалци.

Во Битолскиот вилает најмногу настрадала Костурската каза, кадешто биле запалени 2500 куќи, 10 цркви биле опожарени, 14 цркви биле разурнати, додека 14 училишта биле уништени. Во Охридската каза биле запалени 1992 куќи, 33 цркви биле ограбени или запалени, а 3 училишта, исто така запалени. Во Ресенската и Преспанската каза биле запалени 1481 куќа, 2 цркви биле запалени, 18 ограбени, а 6 училишта изгорени и тн⁴⁰.

Интересни податоци за состојбата на населението во селото Буф, Леринско дава битолскиот егзархиски митрополит Григориј⁴¹. На егзархискиот митрополит како да му било мило што турските власти во ова село затвориле петмина буфчани поранешни "четници", кои биле преследувани "под обвинение дека сеуште собираат пари за Комитетот". За селото, пак, Екши-су, т.е. Врбени, Костурско, владиката соопштува дека биле обвинети и затворени шестмина мештани, меѓу кои и месниот свештеник Васе Маркудов, зашто ги сокривале "четниците", го поддржувале "Комитетот", а на затворените мештани по турските затвори им носеле храна⁴².

За причинетите човечки и материјални последици од Илинденското востание, што се однесува за Битолскиот вилает, ако и досега се располагаше со богата архивска документација и фактологија, тогаш тоа не можеше да се каже и за Косовскиот, односно Скопскиот вилает. Во оваа смисла, рускиве дипломатски извештаи, коишто имавме можност селективно да ги консултираме, даваат богати податоци за број-

⁴⁰ АВПР, Фонд бр. 213 - Консулство в Битоли..., Дело бр. 14, (Его Высокопреосвященство Иванъ Алексеевич Зиновьеву, 25 октября 1903, бр. 253) л. 360-366.

⁴¹ За дејноста на спомнатиов архиереј во Македонија види поопширно во прилогот на Александар Трајановски, Отпорот на битолчаните против поставувањето на Григориј за владика на Пелагониската егзархиска епархија во 1897 година, "Прилози", бр. 26-27, ДНУ-Битола, 1977, 267-274; Истиот: Конфронтациите на битолчаните со пелагонискиот егзархиски митрополит Григориј, "Развиток", XVII/26, Битола, 1979, 602/606.

⁴² АВПР, Фонд бр. 213 Консулство в Битоли... Дело бр. 14 (15 ноября 1903 года, бр. 260, л. 381-385).

ните турски злодејствија, убиства, свирепости, грабежи, силувања и слично. И во овој вилает најмногу злочини направиле турските резервисти (редифите) и специјалците (илјаве). Во оваа прилика регистриравме маса од убиства, грабежи, силувања, насилија и слично во повеќе скопски села, како што се: Зелениково, Козле, Блаце, Ново Село, Сушица, Драчево, Чучер, Побожје и на други места. Покрај тоа, во документите се прикажани уништувањата и запалувањата на повеќе црковни објекти во градот и околината на Скопје. Во оваа прилика мошне е интересен да го истакнеме теророт на селото Патишка на 23 август 1903 година (по ст. стил). На тој ден во селото пристигнале 105 турски специјалци (илјаве), кои покрај бројните злосторства што ги направиле над жителите на Патишка, кои според нив ги поддржувале "комитите", настрадал дури и одделен дел од муслиманско население, поради тоа што се солидализирале со своите христијански сожителите и што ги заштитувале нивните жени од силувања⁴³.

Во Кумановска каза настрадал градот Куманово и повеќе околни села. Нешто слично се случило во Велес, Гостивар, Тетово и на други места во вилаетот. Во Велес дури Турците се спремале да го запалат градот.

На 29 август 1903 година (ст. стил) во Кратовска каза Турците во "потера по комитетите, близу до селото Шлегово, ги убиле Досе Давидов, Мите Колев и Јорде Досев, затоа што овие не можеле или не сакале да го покажат местото кадешто се криеле комитите"⁴⁴. Малку покасно во Кратово навлегле 600 босански специјалци (илјаве), кои се оддале на убиства, грабежи и силувања над жените и девојките.

Вакви злосторнички акции биле преземени во Тетовска, Кочанска, Штипска, Паланечка, Велешка и Радовишка каза. Во таа смисла, биле убиени многу луѓе, биле запалени повеќе куќи, цркви, училишта; биле ограбени доста мештани, силувани повеќе жени и девојки. Посебно за одбележување е настанот што се случил во почетокот на март 1904 година во селото Пчиња, Кумановска каза. Имено, во тоа село дошло до судири на турските сили со една чета на Македонската револуционерна организација. Во резултат на причинатите турски жртви за време на судирите, што при тоа се случиле, турските резервисти се одмаздиле над 27 мештани. Дури било силувано едно младо момче од 14 години од страна на двајца турски дезертери⁴⁵.

Од друга страна, мошне се интересни руските дипломатски извештаи, во кои се согледува дека на повеќе места се извршиле убиства,

⁴³ Истото, ПА, Опис 482, 1903 г., Дело бр. 1475, л. 350-352.

⁴⁴ Истото, л. 395-397.

⁴⁵ Истото, 1904 г., Дело бр. 1476, л. 37-39 и л. 40-41.

пресуди и егзекуции од страна на претставниците на Македонската револуционерна организација над одделни македонски личности, кои се покажале како предавници на "светото дело" или како соработници на Турците. Така на пример на 12 март 1904 година (ст. стил) во селото Соколарци, "четниците" го убиле некој си Јованче Каре, а на 15 март и.г. близу до манастирот "Св. Пантелејмон" уште и "Петар Станчев, Јордан и овчарот Серафим, кои биле егзекутирани поради давањето податоци и информации на властите за движењето на револуционерните банди"⁴⁶.

Такви слични акции презеле претставниците на Внатрешната македонска револуционерна организација на 20 март 1904 година во селото Халинце, Кумановска каза; на 31 март и.г. во радовишките села Долна Вранешница и Скоруша, а подоцна во селата Никодим и Подлес, Велешка каза, во Тетовско и на други места.

Во повеќето руски дипломатски известувања се подвлекува дека од почетокот на 1904 година на територијата на вилаетот како да дошло до оживување дејноста на Македонската револуционерна организација и до раздвигување на четите. Во многу места се враќале востаниците и се активирале во своите реони, се носело, купувало или сокривало оружјето и муницијата, како што бил случајот со фатените "комити" со транспортот на оружје и муниција во Паланечко и Штип. Покрај тоа, се собирале нови прилози на материјални средства за потребите на Македонската револуционерна организација и слично. Така во пролетта на 1904 година во потрага на "комитите" биле откриени нови склади со оружје и бомби, како што е случајов во радовишкото село Скоруша. Кога станува збор за акцијата за "собирање на доброволни прилози во полза на Комитетот", тоа првенствено се смета на повеќето акции во Тетово, Гостивар, (каде што се собрале околу 400 турски лири), во селото Лисиче, Скопско, а особено во Велес, каде што биле собрани околу 1000 турски лири. Дури се спомнува за подготовка на едно вооружено востание, кое требало да го опфати Велес со околната⁴⁷.

Во документацијата значи доминира согледувањето за заздравувањето на револуционерното движење во вилаетот и на Македонската револуционерна организација. Во таа смисла, во еден дипломатски извештај од тоа време е истакнато: "Комитетот веќе почна да ги врбува младите луѓе за пополнување на своите кадри за формирање на чети, не правејќи разлика меѓу Србите и Бугарите". Таква

⁴⁶ Истото, л. 47-48.

⁴⁷ Истото, л. 20-23.

револуционерна раздвиженост се спомнува во Паланечко, Велешко, Штипско, и во други места, каде што дејствувале две чети раководени од некој си Бобе (родум од Штип) и од Мише Развигоров⁴⁸, потоа во Тетовско и Скопско. Поради сето ова рускиот дипломат во Скопје Белјаев известува дека револуционерното движење во југоисточниот дел на Косовскиот (Скопскиот) вилает во пролетта на 1904 година ќе било позасилено. Во таа смисла, тој заклучува: "Тврдењето на одделни весници дека Бугарија поради нашите проблеми на Далечниот Исток ќе ги вложи сите усилби барем во оваа година да биде мирно во *Македонија*, според моето скромно мислење не е ништо друго туку празна фраза. Дури Бугарија и навистина да сака така да постапи, се чини дека е сомнително таа да може да го задржи одот на овдешните настани. Доколку навистина кога требало некогаш да се даде или да не се даде поттик за движењето во *Македонија*, зависело од Бугарија, сега кога **Внатрешната организација** е зајакната и навикната кон **самостојно** дејствување, **таа одвај ќе сака да го прифати повикот кон разумност** дури тој да доаѓа од Бугарија"⁴⁹ (Посебно истакнато и курзивното во цитатот е на А.Т.).

Значи и тука станува збор за осетно зајакнување на Македонската револуционерна организација, која тргнала по своето самостојно дејствување и делување.

ЗАКЛУЧОК

Од бројниве руски дипломатски известувања, од коишто ние извршивме еден селективен подбор, неоспорно е дека може да се следи рускиот однос кон Македонија, македонското прашање, македонското националноослободително движење, а посебно кон Македонската револуционерна организација во предилинденскиот и поилинденскиот период од историјата на македонскиот народ, од којшто материјал во оваа прилика можеме да извлечеме неколку основни и позначајни констатации:

- Во повеќето документи се согледува негаторскиот став на руската политика и воопшто дипломатија спрема се помасовното македонско националноослободително движење. Како што е познато, уплашена од пошироки компликации, кои би можеле да настапат во Македонија како резултат на се помасовното револуционерно движење, политиката

⁴⁸ Мише Развигоров (1873-1907), роден во Штип, е познат македонски револуционер и војвода.

⁴⁹ АВПР, ПА, Опис 482, 1904 г., Дело 1475, л, 20-23.

на царска Русија била за статус-кво во Турската империја, за спроведување на реформна програма во трите вилаети во провинција Македонија.⁵⁰ Станува збор за Солунскиот, Косовскиот (Скопскиот) и Битолскиот вилает. Тргувајќи оттаму, руската официјална политика речиси имала негаторски став кон македонското националноослободително движење, а специјално кон Македонската револуционерна организација. Можеби поради тоа, како по рецепт руските дипломатски претставници најчесто се труделе да не го спомнуваат името на Организацијата и да не и дадат поголемо внимание, што во суштина таа го заслужувала. Истото се однесува и за прикажувањето дејноста на повеќемина раководители на Организацијата. Од нив само во одделни известувања се спомнува Борис Сарафов, кој го убедувал македонското население дека Русија ќе му помогне на македонскиот народ, во оној момент кога тој ќе се дигне на востание, што всушност не одговара на вистината. Од друга страна, други мошне позначајни раководни кадри на Организацијата сосема скромно се спомнуваат, како што е случајот со: Васил Чакаларов, Лазар Поп Трајков, потоа Ацев, Мирасчиев, Арсов, Развигоров и други дури ни без да им се прецизираат нивните имиња и пред се дејност.

- Во доста документи од руски дипломатски известувачи како однапред да се сакало да се пронаоѓаат Бугари и Срби во Македонија. Меѓутоа, и покрај тој генерален став, сепак во одделни документи и моменти не можеле руските дипломати да не известуваат за **Македонци**, за **македонски Словени**, за **македонски јазик**, за **автономија на Македонија**, за **самостојност и самобитност на Македонија**, за **"Македонија на Македонците"**, за **"самостојно Славјано-македонско кнежевство"** и слично.

- Во моментот непосредно пред избувнувањето на Илинденското востание и веднаш по него, кога револуционерното движење во Македонија поприлично зајакнало, руските дипломатски известувачи, иако се труделе да не го спомнуваат уставното име на Македонската револуционерна организација, тие сепак биле принудени да ги употребуваат термините: **"Македонски комитет"**, **"месни револуционерни комитет"**, **"Револуционерниот комитет"**, **"Централниот комитет"** и слично, честопати правејќи конфузија дали станува збор за Централниот комитет на ТМОРО со седиште во Солун, или за Врховниот македонски комитет со седиште во Софија. Меѓутоа, кога внимателно ќе се читаат

⁵⁰ Види поопширно во прилогот на Михајло Миноски, Некои согледувања за односот на руските дипломатски претставници во Скопје спрема настаните во Македонија од крајот на 1897 и почетокот на 1898 година, "Историја", XXII/1, Скопје, 1986, 51-59.

и анализираат официјалните руски документи, сепак се согледува дека во нив често се употребува терминот **"Македонскиот комитет во Солун"**. **"Тајни македонски комитет"**, **"Централен комитет"**, **"Македонски револуционерен комитет"** со седиште во Солун, кои секако аплицираат дека станува збор за ЦК на ТМОРО. Што се однесува пак, за Македонската револуционерна организација, сосема скромно понекогаш во руските документи се употребува терминот **"Внатрешна организација"** или само Организацијата.

Од горново наспомнување се согледува дека македонското националноослободително движење во крајот на XIX и почетокот на XX век и воопшто Македонската револуционерна организација во руските официјални дипломатски извештаи, иако зазема често пати прикриено, замaglено и скромно место, сепак во изворите на одреден начин се покажува на силината на едно движење и распространет револуционерен набој, едно значително зајакнување на **"Внатрешната организација"**, која постепено **"навикнала на самостојно дејствување"** и со своите револуционерни методи на работа се застапувала за ослободување на македонскиот народ од турското иноврно владеење и од посегнувањето на соседните балкански и европски пропаганди. Оттаму, сметаме дека понатамошните консултации и истражување на нова руска архивска документација од ваков карактер за историјата на македонското националноослободително движење и воопшто за историјата на македонскиот народ ќе биде од голема полза. Тоа дотолку повеќе што во руските дипломатски известувања се дообјаснуваат одделни од порано познати становишта од историјата на македонскиот народ и за Македонија воопшто, но се презентираат и сосема нови сознанија, кои секако ќе бидат од голема полза за научната јавност.